

K promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích

Článek vyšel v Právních rozhledech, 2009, č. 15

*Mgr. Lukáš Smutný, Hradec Králové**

I. Úvod

V Právních rozhledech č. 18/2008 byl publikován rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 15. 5. 2008, sp. zn. 32 Cdo 3800/2007, který se zabývá promlčením v obchodních vztazích, promlčením práva na vydání bezdůvodného obohacení v obchodních vztazích a konečně subjektivní promlčecí dobou a promlčením v obchodním zákoníku.¹ Tento rozsudek staví při posouzení režimu promlčení bezdůvodného obohacení v obchodních vztazích do popředí tzv. „komplexnost“ úpravy promlčení v obchodním zákoníku a povahu obchodněprávního vztahu, naproti výslovnému znění zákona. Téma promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích se v nedávné době objevilo v odborných článcích na stránkách odborných periodik, a to nejen časopisu Právní rozhledy, ale i v časopisech Právní zpravodaj a Bulletin advokacie, a to hned několikrát. Protichůdná stanoviska autorů jednotlivých příspěvků v diskusi na toto téma lze rozdělit do dvou základních skupin.

II. Protichůdná stanoviska teorie i judikatury

První vychází z premisy, že pro počátek běhu lhůty a její délku lze použít úpravy promlčení v občanském zákoníku. Pro zjednodušení ji lze označit jako teorii občanskoprávní. Druhá vychází z opačného předpokladu, že je třeba použít obecné úpravy promlčení obsažené v zákoníku obchodním. Pro zjednodušení ji lze označit jako teorii obchodněprávní. Na stránkách Bulletinu advokacie byl dán této teorii větší prostor pro obhajobu její správnosti. Nebyl zde uveřejněn ani jeden příspěvek podporující a rozvíjející teorii K. Marka. Cílem tohoto příspěvku je nejen polemika se současnou rozhodovací praxí Nejvyššího soudu, ale i vyložení základních argumentačních rozporů mezi oběma teoriemi a pokus o rozvinutí jedné ze dvou shora uvedených teorií. Základní argumentační linii občanskoprávní teorie, jak je naznačeno výše, zastává především K. Marek.² Své závěry opírá především o interpretaci jednotlivých ustanovení obchodního zákoníku. Autor přitom především poukazuje na § 397 ObchZ, jehož znění, tedy, že nestanoví-li zákon pro jednotlivá práva jinak, činí promlčecí doba 4 roky, interpretuje tak, že zákonem je zde myšlen jakýkoliv zákon, s a nikoliv tedy pouze zákoník obchodní, neboť v těch případech, ve kterých chtěl tento zákonný předpis odkázat na své znění, tedy na obchodní zákoník, použil slovní spojení „tento zákon“. Shrnuje proto, že ač se může v konkrétním případě nade vší pochybnost jednat o obchodněprávní vztah, z něhož vzejde případný nárok na vydání bezdůvodného obohacení, musí se posuzování počátku běhu promlčení a délky promlčení posuzovat podle občanského zákoníku. Pro podporu své argumentace se K. Marek vyjadřuje i k případné použitelnosti § 107 odst. 3 ObčZ a ke komplexnosti úpravy promlčení, tak jak je v současném znění zákoníku obchodního.

Zcela odlišnou interpretaci zákonných ustanovení, a tím tedy i řešení otázky promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení, používají autoři tzv. teorie obchodněprávní. Reprezentantem této teorie je především A. Zlámala.³ Vychází z přesvědčení, že obchodní zákoník, který má povahu speciální normy ve vztahu k zákoníku občanskému, obsahuje ucelenou úpravu běhu a délky promlčení a vymezuje povahu obchodněprávních vztahů, jejich specifickou a výlučnost především s odkazem na § 261 a § 1 odst. 2 ObchZ. Zastává názor, že vzejde-li nárok na vydání bezdůvodného obohacení nepochybně z obchodního závazkového vztahu nebo ze vztahu, který se řídí obchodním zákoníkem, musí i otázky promlčení být řešeny v souladu s úpravou, kterou obsahuje obchodní zákoník. Tvrdí, že zvláštní úprava týkající se promlčení těchto nároků obsažená v občanském zákoníku by se dala použít pouze tehdy, pokud by speciální právní norma, kterou je obchodní zákoník, vůbec úpravu institutu promlčení neobsahovala. Na podporu svých tvrzení argumentuje i některými soudními rozhodnutími, především rozhodnutím Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 140/99. Navíc tvrdí, že ve vztahu k občanskoprávním vztahům jsou vztahy mezi podnikateli charakterizovány určitými specifiky, a to považuje za další argument pro své závěry. Jako reakci na obsah článku A. Zlámala zveřejnila dvojice autorů J. Petřík a M. Strnad polemiku, ve které do jisté míry zpochybňují možnost úplného vyloučení použití občanského zákoníku pro otázku promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení a také poukazují na znění § 107 odst. 3 ObčZ. Polemizují především se závěrem A. Zlámala o tom, že obchodní zákoník obsahuje komplexní úpravu promlčení všech v úvahu přicházejících nároků.⁴

Teorii A. Zlámala podpořili někteří další autoři, kteří se vždy opírají o dle mého názoru neuchopitelné a abstraktní kritérium, povahu obchodněprávního vztahu jako takového.⁵ Ze stručné rekapitulace zveřejněné polemiky na stránkách odborných časopisů vyplývá, že posuzovat otázku promlčení v obchodněprávních vztazích je problematické a setkává se se zcela odlišnou argumentací. K odlišnému posuzování této významné a pro uplatnění práv zcela zásadní otázky nepřispívá ani zveřejněná judikatura našich soudů.⁶ K občanskoprávní teorii se kloní Nejvyšší soud v rozsudku ze dne 28. 3. 2000, sp. zn. 32 Cdo 1811/99. Zde uvedl, že pokud při skončení nájemní smlouvy vznikne účastníkům, popř. některému z nich právo z bezdůvodného obohacení, jedná se o právní institut, výlučně upravený v občanském zákoníku, a i když bezdůvodné obohacení rezultuje z obchodního závazkového vztahu, řídí se pouze ustanoveními občanského zákoníku, neboť obchodní zákoník neobsahuje zvláštní úpravu tohoto institutu ani zčásti. Dále v rozsudku ze dne 16. 5. 2002, sp. zn. 25 Cdo 2250/2000, Nejvyšší soud uzavřel, že promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení získaného plněním z právního důvodu, který odpadl, i když stranami tohoto vztahu je podnikatel a samosprávná územní jednotka, se řídí § 107 ObčZ. K obchodněprávní teorii se přiklonil Nejvyšší soud v rozsudku z 18. 6. 2003, sp. zn. 35 Odo 619/2002, kdy uvedl mimo jiné: „Skutečnost, že obchodní zákoník výslovně neupravuje počátek běhu promlčecí doby a její délku, pokud jde o právo na vydání bezdůvodného obohacení (na rozdíl od občanského zákoníku – srov. jeho § 107), pak neznamená nutnost aplikace právní úpravy občanského zákoníku, nýbrž pouze to, že tyto otázky je zapotřebí řešit dle obecných ustanovení obchodního zákoníku o promlčení (dle jeho § 391 a 397). Jelikož obchodní zákoník je v poměru k občanskému zákoníku předpisem zvláštním (lex specialis), což platí i pro obecná ustanovení obchodního zákoníku upravující promlčení (§ 391 a 397) v poměru k ustanovení § 107 občanského zákoníku, platí, že při řešení otázky promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení v obchodních vztazích se použije především právní úprava obsažená v obchodním zákoníku.“ Zde je třeba připomenout, že se jednalo o rozsudek velkého senátu obchodního kolegia. Přiklon k obchodnímu zákoníku se tak dal s velkou pravděpodobností očekávat.

III. Stanovisko autora

Za východisko svého pohledu na posuzování institutu promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení považují zjištění, zda a jak obchodní zákoník upravuje institut bezdůvodného obohacení a zda vůbec takovou úpravu zná. Na rozdíl od občanského zákoníku, který institut bezdůvodného obohacení upravuje v § 451 a násl. a promlčení tohoto nároku výslovně v § 107, obchodní zákoník takovouto výslovnou úpravu nezná. Zastávám sice shodný názor s autory předchozích článků, že pokud se opírá nárok na vydání bezdůvodného obohacení o obchodnězávazkový vztah, má i on sám povahu obchodněprávní.⁷ To však neznamená, že tím okamžikem je i posuzování otázek promlčení takového nároku podrobeno úpravě institutu promlčení v obchodním zákoníku. Za bezdůvodné obohacení, které může vzniknout z obchodnězávazkového vztahu, považují majetkový prospěch získaný plněním bez právního důvodu, pokud by vztah mezi účastníky v případě existence onoho právního důvodu byl obchodním závazkovým vztahem, dále právě onen níže zmíněný majetkový prospěch získaný plněním z neplatného právního úkonu, pokud by platný právní úkon jinak založil obchodní závazkový vztah, majetkový prospěch získaný plněním z právního důvodu, který odpadl, pokud platný závazkový vztah před odpadnutím onoho právního důvodu byl vztahem obchodněprávním, a konečně majetkový prospěch získaný z nepoctivých zdrojů, např. trestnou činností v rámci obchodněprávních vztahů podnikatelů.⁸

Nezतोžňuji se však se závěrem, že není důležité, ve kterém právním předpise je konkrétní vztah upraven, ale jaká je povaha tohoto vztahu, a proto se bude promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích řídit obchodním zákoníkem. Podřadit promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích pouze na základě povahy vztahu pod obecnou úpravu promlčení obchodního zákoníku považují za nesprávné.

Při interpretaci obchodního zákoníku je třeba hodnotit úpravu v jejím celku, přičemž se nelze spokojit pouze s interpretací jednoho ustanovení. Při hodnocení odpovědi na otázku promlčení bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích se zabývám nejen § 1 odst. 2, ale i § 397 a § 394 ObchZ. Ustanovení § 1 odst. 2 ObchZ by se dalo vyložit i tak, že pokud neobsahuje obchodní zákoník úpravu promlčení bezdůvodného obohacení, tak se tato bude řídit občanským zákoníkem.

Z norem občanského zákoníku vyplývá jednoznačná specialita úpravy promlčení bezdůvodného obohacení k obecné úpravě promlčení v občanském zákoníku provedené. Stavět pak obecnou úpravu speciálního předpisu (rozuměj tím obchodní zákoník) nad speciální úpravu obsaženou v občanském zákoníku, týkající se právě speciálního institutu bezdůvodného obohacení, je nesprávné a proti principům teorie práva. Pokud se hovoří o specialitě, neřeší se pouze vztah dvou předpisů jako celku, a to občanského zákoníku a obchodního zákoníku, ale i norem v nich obsažených, což je stěžejní argument. Tvrzení, že obchodní zákoník je speciální k občanskému, je nic nevypovídající. Ustanovení obchodního zákoníku o obecné čtyřleté promlčecí době je jistě speciální k ustanovení občanského zákoníku o obecné tříleté promlčecí lhůtě, nikoliv však již ke speciální úpravě promlčecí doby bezdůvodného obohacení provedené občanským zákoníkem. Lze dále uvažovat o záměru zákonodárce nepodřadit bezdůvodné obohacení režimu obchodního zákoníku, když úpravu náhrady škody obchodní zákoník výslovně upravuje. Za další argument pro použití občanského zákoníku považují specifčnost institutu bezdůvodného obohacení oproti ostatním závazkovým vztahům. Tuto si dovoluji postavit nad specifčnost obchodněprávních vztahů oproti běžným vztahům občanskoprávním, tím spíše speciálním.

Více než logická je i interpretace § 397 ObchZ, kterou provedl K. Marek ve svých

příspěvcích. Výkladem § 1 ObchZ by se dalo také dospět k závěru, že obchodní zákoník úpravu promlčení bezdůvodného obohacení obsahuje, a to tím, že v § 397 ObchZ odkazuje na zákon, v našem případě občanský zákoník. K tomu by se na podporu dal uvést i § 387 odst. 1 ObchZ, který opět operuje s termínem „zákon“, nikoliv „tento zákon“, když stanoví: „Právo se promlčí uplynutím promlčecí doby stanovené zákonem.“ Na základě shora uvedeného je rozumnější závěr, že na promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení, a to i ve vztazích obchodněprávních, by se měla opravdu vztahovat úprava obsažená v občanském zákoníku, nikoliv zákoníku obchodním. Nezanedbatelným argumentem je dále skutečnost, že i v obchodněprávním vztahu může dojít k úmyslnému bezdůvodnému obohacení, kde je objektivní promlčecí doba stanovena v občanském zákoníku na 10 let, což samo o sobě vyjadřuje specifickou, jaké se institutu bezdůvodného obohacení dostalo v občanském zákoníku, a případná aplikace obchodního zákoníku na promlčení bezdůvodného obohacení by použití § 107 odst. 2 ObčZ znemožnila. S ohledem na vše shora uvedené je důležité vyložit § 394 odst. 1, 2 ObchZ, který stanoví: „U práv, jež vznikají odstoupením od smlouvy, běží promlčecí doba ode dne, kdy oprávněný od smlouvy odstoupil.“ (pozn. aut.: právní důvod, který odpadl). „U práva na vrácení plnění uskutečněného podle neplatné smlouvy počíná promlčecí doba běžet ode dne, kdy k plnění došlo.“ (pozn. aut.: plnění z neplatného právního úkonu). Obchodní zákoník tedy v návaznosti na obecná ustanovení stanoví počátek běhu promlčecí doby z odstoupení od smlouvy a z neplatné smlouvy. Nevrácení plnění ze smlouvy, od níž bylo odstoupeno, či plnění z neplatného právního úkonu představují kategorie bezdůvodného obohacení. Zde je třeba si položit otázku, zda toto ustanovení lze brát jako ustanovení, které upravuje pouze počátek běhu promlčecí doby, či přímo podřazuje tento specifický případ bezdůvodného obohacení z právního důvodu, který odpadl, a z neplatné smlouvy pod obecnou úpravu promlčení v obchodním zákoníku obsaženou. Podřadit promlčení nároku na vydání bezdůvodného obohacení pod čtyřletou lhůtu by šlo pouze v případě, kdy by bylo systematicky zařazeno na jiném místě, než tomu je nyní. Ustanovení § 394 upravuje pouze počátek běhu promlčecí doby, nikoliv dobu, ve které se právo promlčí. Argumentace teorie obchodněprávní opírající se o komplexnost úpravy promlčení provedené v obchodním zákoníku není silná. Předně je nutné si položit otázku, co se má onou komplexností na mysli. Má se tím snad na mysli, že nelze použít jiného zákona na promlčení v obchodněprávních vztazích než obchodního zákoníku? Takový závěr by přece sám odporoval samotným ustanovením obchodního zákoníku (§ 387 odst. 1 a § 397 ObchZ), což ve svém důsledku znamená argumentum ad absurdum. Závěr založený na takovém argumentu je však zcela jistě nežádoucí. Komplexnost by se dala pochopit tehdy, kdy by se jednalo o termín představující úplnost a celistvost úpravy promlčení v tom smyslu, že se dá na základě interpretace ustanovení obsažených v obchodním zákoníku dojít k závěru o řešení různých otázek, a to i nepřímou. Takový výklad termínu komplexnosti by se zajisté přijmout dal. Dle tohoto závěru obchodní zákoník obsahuje právě v případě promlčení jasný a zřejmý odkaz na jiné zákony, které stanoví promlčecí dobu u různých nároků neupravených přímo v obchodním zákoníku odlišně! Jen v tomto smyslu lze o komplexnosti úpravy promlčení v obchodním zákoníku hovořit, jelikož ostatní závěry jsou nelogické a absurdní vzhledem k tomu, co je v obchodním zákoníku lidově řečeno „černé na bílém“. S ohledem na shora uvedené nelze souhlasit s přístupem a závěrem, jaký zvolilo obchodní kolegium Nejvyššího soudu. Naproti tomu lze souhlasit s K. Markem, že délka promlčecí doby bezdůvodného obohacení by se měla za všech okolností řídit úpravou obsaženou v občanském zákoníku, a to i v případě obchodněprávních vztahů (2, 3 a 10 let), neboť jedině tento závěr je založen na srozumitelných myšlenkových pochodech, majících oporu v zákoně samotném, za absence nelogického a nežádoucího závěru založeného na argumentu ad absurdum.

* Autor je advokátním koncipientem.

¹ Srov. Nejvyšší soud České republiky Promlčení v obchodních vztazích. Promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení v obchodních vztazích. Subjektivní promlčecí doba a promlčení v obchodním zákoníku. Právní rozhledy, 2008, č. 18, s. 686–688.

² Srov. Marek, K. Promlčení bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích. Právní zpravodaj, 2006, č. 5, s. 8–10; Marek, K. Poznámka k promlčení bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích. Bulletin advokacie, 2005, č. 10, s. 48–49; Marek, K. K promlčení práva v obchodněprávních vztazích. Právní zpravodaj, 2006, č. 8, s. 11; Marek, K. K promlčení v obchodních závazkových vztazích. Bulletin advokacie, 2007, č. 5, s. 23–28.

³ Srov. Zlámal, A. K promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích trochu jinak. Bulletin advokacie, 2006, č. 4, s. 30–31.

⁴ Srov. Petřík, J., Strnad, M. K možnosti aplikace § 107 odst. 3 o. z. na promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení v obchodněprávních vztazích. Bulletin advokacie, 2007, č. 1, s. 16–17.

⁵ Srov. Hromek, V. Několik poznámek do diskuse o promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení. Bulletin advokacie, 2007, č. 7–8, s. 34–36; Kočová, K. Další poznámka k promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení. Bulletin advokacie, 2007, č. 7–8, s. 37; Vlk, V. O promlčení práva na vydání bezdůvodného obohacení – metoda výkladu. Bulletin advokacie, 2008, č. 1–2, s. 53.

⁶ Viz rozhodnutí NS ze dne 28. 3. 2000, sp. zn. 32 Cdo 1811/1999, rozsudek NS ze dne 16. 5. 2002, sp. zn. 25 Cdo 2250/2000; usnesení NS ze dne 29. 7. 2002; rozsudek velkého senátu obchodního kolegia NS ze dne 18. 6. 2003, sp. zn. 35 Odo 619/2002; dále rozsudek NS ze dne 21. 8. 2003, sp. zn. 20 Odo 383/2000; rozsudek NS ze dne 20. 10. 2004, sp. zn. 32 Odo 188/2004.

⁷ K tomu srov. např. rozsudek velkého senátu obchodního kolegia NS ČR ze dne 18. 6. 2003, sp. zn. 35 Odo 619/2002.

⁸ Viz Zlámal, A., op. cit. sub 3, s. 31.